

Psychologie ve službách Země

Jan Krajhanzl

Filozofická fakulta Univerzita Karlova, katedra psychologie, Praha

jan.krajhanzl@seznam.cz

Abstrakt

Východiskem textu je skutečnost, že ekologický stav Země je vážný, a jedna z klíčových otázek dnešní doby zní: „Jak udržitelně pobývat na Zemi?“ Nastíněna je velká šíře úsilí o ochranu přírody a v kontextu této rozmanitosti je popisována úloha psychologie. Zmíněny jsou psychologické disciplíny zabývající se interakcí člověka a mimolidského světa (přírody), a v návaznosti na ně je stručně nastíněna koncepce integrující disciplíny, vědecky zkoumající v kontextu vnějších vlivů to jedincovo prožívání a chování, které působí na přírodu. Pro tuto disciplínu je popsán způsobem zvolen pracovní název ekopsychologie. Stručně pojednány jsou také možnosti jiných psychologických disciplín přispět k udržitelnosti života na Zemi a vybrané metodologické otázky ekopsychologie.

Klíčová slova: ekopsychologie, environmentální psychologie, ekologická psychologie, sozopsychologie, ekologická krize, trvale udržitelný rozvoj, trvale udržitelný život, metodologie

Úvodem

„Abychom poznali, kdo jsme, nemusíme chodit k psychoanalytikovi – stačí se podívat z okna.“

Václav Cílek (2002, str. 5)

Mnoho textů popisujících práci na ochraně přírody, Země, se na svých prvních řádcích více či méně šikovně potýká s potřebou sdělit svým čtenářům a posluchačům, z čeho vychází všechna ta snaha, odhodlání a volání po změně. Jsme seznamováni se statistikami („očekávaný úbytek ledních medvědů v příštích 45 letech je 30 %“¹), příměry (každou vteřinu je vykácen deštný prales o velikosti fotbalového hřiště²), varujícími prognózami (např. „počítačový model ukázal, že pokud letní teploty vzrostou o tři stupně Celsia, roztaje do konce tohoto století 80 procent ledové pokrývky

¹ HERMOVÁ, Hana. Guardian: Země čelí katastrofickému úbytku druhů. *Ekolist* [online]. 2006-07-25 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=1912741>>.

² SEED, John, et al. *Myslet jako hora : Shromáždění všech bytostí*. Překlad Jiří Holuša. 1988. vyd. Prešov: Nadácia Zelená Nádej - Abies Publishers, c1993. 144 s.

*Alp*³), reportážemi z odvrácených koutů světa („špína za ploty zdejších aseptických továren provází doslova každý krok bosých nohou a ulpívá na každém zbytku jídla sebraného z kontejneru“⁴).

Vždy za tím cítím jakousi potřebu pisatele sejít se se svými čtenáři ve výchozím bodě, potřebu sdílet s nimi prožitek jistého úhlu pohledu na svět. Ta potřeba bývá spojena s vírou, že teprve tak mohou někteří pochopit, o čem a proč se to tu vlastně píše. V pozadí toho všeho zní: práce pro ochranu Země si zaslouží větší pozornost než nějaký náš „osobní zájem“ či „koníček“ (jako třeba televizní program večer po zprávách, rubrika sportu na poslední straně...) – práce pro ochranu Země je žitou odpovědí na prokázané a doložené drama dnešní doby.

Takovým snahám pisatelů dobře rozumím. Nechce se mi však na tomto místě sestavovat další „reprezentativní“ přehled zpráv o stavu světa, zvažovat, jaké informace jsou nejvýznamnější, nejprůkaznější, nejpůsobivější... Pojďme raději prostě konstatovat:

Žijeme v době, ve které dochází k bezprecedentnímu poškozování podmínek života na Zemi, zabíjení, strádání a vymírání nesčetných forem života.

Tento vývoj, zhoubný a nebezpečný pro kvalitu života lidí stejně jako pro všechny mimolidský život, je způsoben lidmi.

Bude-li současný vývoj pokračovat, budeme v dohledné době svědky změny světa, jak ho známe, do podoby, která je pro nás zhora nepředstavitelná.

To je východisko mých psychologicko-výzkumných aktivit, snah a plánů. Možná se společně s tisícovkami klimatologů, ekologů, biologů a dalších vědců pletu. Bylo by to nakonec příjemné zjištění. Tu odvahu vsadit na to však nemám.

Rozmanitost úsilí ve službách Země

„Když se dva prvky setkají takovým způsobem, že velikost toho, čeho můžou dosáhnout společně, mnohonásobně přesahuje součet toho, čeho by dosáhly každý zvlášť, vzniká synergie. Synergetické interakce přinášejí nápady a inspiraci, vytvářejí volnou energii pro další růst a zjemňují komunikaci a vnímání. Jak říká starý čínský text: Čistota myslí, která vznikla na základě toho, co je správné, může svět změnit a zdokonalit.“

Richard Bach (2005)

Úlohu a poslání psychologie při ochraně přírody je možné pochopit skrze kontext ostatního úsilí ve službách Země.

Vše přitom začíná environmentálně-etickým tázáním: „Co je naším cílem, co je ideálem, za kterým se chceme v našem soužití s mimolidským světem ubírat?“ Při filosoficko-etické odpovědi na tuto

³ Swissinfo: Kvůli oteplování asi úplně roztají alpské ledovce. *Ekolist* [online]. 2006-07-18 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=1911934>>.

⁴ Z recenze na dokumentární film režiséra Huperta Sauera *Darwinova noční můra*, který se zabývá vykreslením souvislostí tanzanského rybiho průmyslu. Recenze: MIESSLER, Jan. Ryby ze smetáku. *Sedmá generace: Společensko ekologický časopis*. 2006, roč. XV, č. 4, s. 40-41.

otázku jsou brány v úvahu poznatky přírodních věd, jako např. údaje o biologické diverzitě, rovnováze ekosystémů či znečištění vody, půdy a vzduchu. Vzniká tak environmentálně-etická vize, jako např. koncepce trvale udržitelného rozvoje či trvale udržitelného života.

Podle Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (World Commission on Environment and Development) je **trvale udržitelný rozvoj** „*takovým rozvojem, který naplňuje potřeby přítomných generací, aniž by ohrozil schopnost naplňovat je i generacím budoucím,*“ (in Wikipedie, 2006).

Tento antropocentricky orientovaný ideál, tedy ideál považující prospěch člověka za všeobecné měřítko, biocentricky doplnil Josef Vavroušek (1994): „*Trvale udržitelný způsob života – je to takový způsob života, který se přibližuje ideálům humanismu a harmonie vztahů mezi člověkem a přírodou, a to v časově neomezeném horizontu. Je založen na vědomí odpovědnosti vůči dnešním i budoucím generacím a na úctě k živé i neživé přírodě.*“

Z obou těchto pojetí čerpá definice trvale udržitelného rozvoje ukotvená v našem právním řádu, konkrétně v zákoně o životním prostředí, paragraf 6 zákona č. 17/Sb., 1992: „*Trvale udržitelný rozvoj společnosti je takový rozvoj, který současným i budoucím generacím zachovává možnost uspokojovat jejich základní životní potřeby a přitom nesnižuje rozmanitost přírody a zachovává přirozené funkce ekosystémů.*“

Pro potřeby tohoto textu lze pominout, jinak ideově významné, rozdíly mezi oběma termíny a zvolit používání obecnějšího označení „**udržitelnost**“. Ta odkazuje k tomu, co oba termíny spojuje, k ochraně Země.

Tam, kde je odpovězeno na otázku: „*Co chceme?*“, je čas na otázku: „*Jak to uděláme?*“, a míněno je v tomto případě, jak dosáhnout, přiblížit se, naplnit dílčí nebo obecnější ideál a cíl ochrany přírody, spojený zpravidla s udržitelností. Naštěstí již nenávratně mizí kontraproduktivní přesvědčení, že ochrana přírody je v působnosti přírodních věd. Jak konstatoval Josef Vavroušek (in Rynda, 2002): „*Já jsem záměrně šel tam, kde problémy životního prostředí a lidstva je možné spojovat, zejména v sociální oblasti. To není otázka přírodovědná. Přírodní věda nám poskytuje základní informace o tom, jak funguje příroda; technika umožňuje hledat technická řešení; ale klíč k tomu je v sociálních vědách, počínaje filosofií přes psychologii, sociologii. Propojení sociálních, technických a přírodních věd je prostě nevyhnutelné, protože to nutí lidi uvažovat v souvislostech.*“

Hledání, rozvíjení a prosazování řešení, která život lidstva na této planetě činí udržitelným, přitom můžeme rozdělit na čtyři různá úsilí, každé soustředěné na jinou oblast sféry našeho světa:

a) Úsilí zaměřené na přírodu - směřuje k vyvážení nebo zmírnění negativních dopadů lidské činnosti na přírodu vlastními zásahy do přírody, např. ekologické inženýrství, rekultivace, územní systémy ekologické stability, vysazování a odchov ohrožených živočišných druhů, genetické banky, klimatické inženýrství ad.

b) Úsilí zaměřené na techniku - směřuje k ekologizaci postupů a nástrojů, které používáme při naplňování svých potřeb, např. ekologicky šetrné výrobní technologie, obnovitelné zdroje energie, úspora energie, recyklace, kompostování, bio-zemědělství, samozásobitelství, ekologicky šetrná doprava, ekologická architektura, ekologizace domácnosti ad.

c) Úsilí zaměřené na společnost - směřuje k vytvoření společenských podmínek podporujících ekologické chování jedinců⁵, např. ekonomické nástroje ochrany životního prostředí, zákony na ochranu přírody, zařazení environmentální výchovy do výuky všech stupňů vzdělávacího systému, environmentální témata v masové komunikaci, regulace reklamy, nástroje regulace ekonomické globalizace, mezinárodní smlouvy k ochraně životního prostředí, fair trade, environmentální odpovědnost firem, podpora produkce a spotřeby z lokálních zdrojů, LETS aj. neziskové a dobrovolné směnné systémy, podpora výzkumu na směřování k trvale udržitelnému rozvoji, rozvoj občanské společnosti, mechanismy kontroly výkonu moci, občanská participace na výkonu moci, ekokomunity ad.

d) Úsilí zaměřené na jedince - směřuje ke změně individuálního chování, tedy postojů, motivací, potřeb, hodnot, přesvědčení, schopností, citů aj., např. úcta a respekt k přírodě, láska k přírodě, partnerský postoj k přírodě, rozšířeně vědomí – ekologické self, přijetí odpovědnosti za následky svých činů pro přírodu, vědomí souvislostí, percepce ekologických rizik, ekologické vědomí, ekospotřebitelství, ekogramotnost, orientace na postmateriální hodnoty, reflexe obranných mechanismů ve vztahu k ekologické krizi.

* * *

S těmito čtyřmi snahami o směřování k udržitelnému životu se můžeme setkat nejen ve „velkém světě“, tedy např. v oblasti vědy, občanských iniciativ nebo státních institucí, ale i kolem nás a v našich životech.

Každé z těchto úsilí sebou nese naději na změnu k lepšímu, každé je však provázeno také svým stínem. Ten se může skrývat ve vedlejších důsledcích prosazovaného řešení (např. rozšíření vegetariánství v České republice by mělo za následek rušení pastvin, a tedy snížení druhové biodiverzity) či v samotné její podstatě (jako např. v případě environmentalistické diktatury).

Za „stíny“ snahy zaměřené na přírodu osobně považuji⁶ např. genetickou modifikaci organismů (prezentovanou někdy jako naději na potravinové zajištění naší přelidněné planety) či vodní díla a elektrárny budované za cenu destrukce cenných ekosystémů, v úsilí zaměřeném na techniku technokraticismus, technologismus, zvyšující se závislost na technice a přetechnizování každodenního života, v úsilí zaměřeném na společnost ekofašismus a některé formy ekoterorismu, v úsilí zaměřeném na jedince ekofanatismus, ekologicky orientovanou pseudospiritualitu, ekologicky zabarvený pseudoesoterismus či propagaci v dané kultuře netradičních psychotropních látek.

Na příkladech jednotlivých druhů úsilí o ochranu přírody chci ukázat, že cesta k udržitelnosti není otázkou jednoho, jakkoliv erudovaného, houževnatého a upřímného úsilí. Že způsobů, které činí

⁵ Lze se přitom setkat s celou řadou snah, které se ve svém úsilí soustřeďují na změnu jedince (např. rozšíření úcty k přírodě mezi lidmi, zvýšení ekologického vědomí), avšak prezentují to jako snahu o společenskou změnu. To lze považovat za nepřesné a výsledně matoucí.

„Společnost“ není množným číslem od „jedince“, a tak ani např. psychoterapie není úsilím o společenskou změnu - ale úsilím o změnu života mnoha jedinců. Podobně v oblasti ekologických snah – ty spolu sice vzájemně souvisí, ale odlišnost jejich zaměření (na jedince, společnost, techniku a přírodu) se projevuje i odlišností prostředků, které pro své úsilí volí, a poznatkových aparátů, ze kterých čerpají. Chcete-li změnit jedince, volíte jiné prostředky, než když chcete změnit např. společenskou atmosféru.

⁶ Lidé se v hodnocení těchto otázek poměrně často liší, proto svůj názor explicitně uvádím jako svůj osobní názor.

Uvedené jevy a činnosti zde mají úlohu především konkrétních příkladů stinných stránek ekologických snah, nic víc, nic méně.

naše pobývání na světě udržitelnějším, je bezpočet, a že **udržitelnosti lze dosáhnout jen synergií úsilí zaměřených na přírodu, na techniku, na společnost a na jedince.**

Jak je uvedeno výše, při směřování k udržitelnosti se environmentální etika ptá: „*Co chceme?*“, a věda se táže: „*Jak to uděláme?*“ Praxe říká: „*Pojďme to udělat!*“

V psychologii se snoubí věda s praxí. Poznatky psychologie, tak jako dalších věd, jsou důležitým poznatkovým aparátem praxe. V praxi, v níž je psychologie také činná, jsou tyto poznatky využívány v konkrétních aktivitách, službách, projektech, kampaních a agendách, které pro ochranu Země realizují nevládní neziskové organizace, státní instituce, komerční firmy i jednotlivci. Poznání, zejména to vědecké, je tak užitečným vodítkem k efektivitě činů.⁷

Zelené psychologie – poznání a inspirace

„Nedědíme Zemi po našich předcích, nýbrž si ji vypůjčujeme od našich dětí.“

Antoine de Saint-Exupéry

Psychologicky se otázkami prožívání a chování jedince z hlediska působení na přírodu v současné době zabývají disciplíny environmentální psychologie, ekopsychologie, ekologická psychologie a sozopsychologie, které zde souhrnně nazýváme zelenými psychologemi.

Environmentální psychologie se zabývá „*molárními vztahy mezi chováním a prožíváním a člověkem vytvořeným a přírodním prostředím*“ (Bell, 2001, str. 6). Takové soudobé vymezení zahrnuje jak, v environmentální psychologii tradičně zkoumané, působení rozmanitého prostředí (environmentálních vlivů) na psychiku jedince, tak méně studované působení jedince na prostředí. K rozsáhle empiricky šetřeným tématům jako je např. vliv přelidnění na psychiku, vliv hluku, teploty, přírodního prostředí, městské zástavby, architektury či přírodních katastrof se zejména od poloviny osmdesátých let přidávají témata jako např. vliv prostředí na pro-environmentální chování jedince či postoje k ochraně přírody. Ta se soustřeďují zejména na zkoumání otázky (efektivního) nastavení prostředí pro situační stimulaci pro-environmentálního chování (environmentální varianta sociálně-psychologické perspektivy), mnohem méně pozornosti je věnováno roli osobnosti v tomto procesu (perspektiva psychologie osobnosti), rozdílům mezi lidmi (perspektiva diferenciatní psychologie) a obecné struktury a dynamice našeho vztahování se k mimolidskému světu (perspektiva obecné psychologie).

Ekopsychologie se zabývá vztahem člověka k přírodě. Její základy formuloval Theodor Roszak v knize „*The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology*“⁸ v roce 1992, a dnes, po více než čtrnácti letech, ekopsychologie zahrnuje rozmanitou oblast snah o poznání vztahu člověka k přírodě a jeho změnu. Mary E. Gomesová uvádí (in Skála, 2004, str. 63; překlad Skála), že

⁷ Pro úplnost lze dodat, že nezávislé na tomto spojení etika-věda-praxe je umění. Umí se ptát: „*Co chceme?*“, „*Jak to uděláme?*“ i volá „*Pojďme na to!*“, a jeho odpovědi, nečinící si nárok na etickou způsobilost, vědeckou pravdivost nebo praktickou efektivitu, jsou v tomto smyslu jedním dechem svobodné i nezávazné. Právě takovým způsobem je umění součástí úsilí o záchranu Země.

⁸ přel. „*Hlas Země: Hledání ekopsychologie*“

ekopsychologie „*se snaží pochopit a uzdravit náš vztah se Zemí. Zkoumá psychologické procesy, které nás poutají k přírodnímu světu, nebo mu nás odcizují.*“

Většinu prací hlásících se k ekopsychologii není možné považovat za vědecké, alespoň v dnešním slova smyslu – operují s příliš mnoha neověřenými poznatky, a s příliš mnoha neověřitelnými soudy. Proti akademické psychologii se „rozsakovsky“ laděná ekopsychologie ostře vymezuje. Více než z psychologických poznatků vycházejí ekopsychologické práce z buddhistické filosofie, teorie systémů, mystické tradice většiny náboženství, evropského romantismu, amerického transcendentalistického hnutí a především hlubinné ekologie.

Příslušnost rozsakovské ekopsychologie k psychologii můžeme uznat jen tehdy, zdůrazníme-li vymezení předmětu jejího studia (vztah jedince k přírodě) a občasné odkazy na psychologickou teorii. Celkově ji můžeme považovat buď za psychologizující myšlenkový směr environmentálního hnutí, nebo za novou psychologickou disciplínu nesměle hledající vlastní metodologii.

Termín **ekologická psychologie**, kromě tradičního Gibsonova a Naisserova pojetí, nemajícího zvláštní relevanci k úsilí o udržitelnost, odkazuje také k hluboce pro-environmentální koncepci Debory Du Nann Winter⁹. Ta ji vymezuje (1996, str. 283) jako „*zkoumání lidského prožívání a chování v jeho fyzikálním, politickém a spirituálním kontextu pro potřeby vytváření udržitelného světa*“¹⁰. Zatímco v pojetí Gibsona a Naissera byla ekologická psychologie spíše psychologicko-metodologickým směrem, Winter ekologickou psychologii koncipuje jako aplikovanou psychologickou disciplínu. Ve své monografii „*Ecological psychology, Healing the Split Between Planet and Self*“¹¹ nabízí eklektický přehled psychologického poznání různých psychologických směrů (psychoanalýza, kognitivismus, gestaltismus, transpersonální psychologie aj.), které aplikuje na otázky prožívání jedince v kontextu ekologické krize a chování ve vztahu k mimolidskému světu.

Ekologická psychologie v pojetí Winter vychází z psychologické metodologie, nicméně preferuje především méně objektivisticko-technokratické vědecké postupy a kriticky reflektuje limity paradigmat některých psychologických směrů.

S disciplínou nazvanou **sozopsychologie** se můžeme setkat zejména v Polsku, Německu a na Slovensku; v odborné literatuře i na internetu je zmiňovaná jen zřídka. Vymezována je jako ta část psychologie, „*kteřá hledá psychologické možnosti existence člověka, minimalizující destrukci prostředí a přímo aktivizující ochranu prostředí.*“

Všechny tyto disciplíny jsou svým vymezením, poznatky a výzkumnými a intervenčními metodami zdrojem a inspirací při hledání způsobů, jakým může psychologie přispět k ochraně přírody. Rozdělení studia prožívání a chování jedince z hlediska působení na přírodu do několika disciplín a

⁹ Deborah Winter použila jako název pro svou koncepci nové disciplíny termín ekopsychologická psychologie, který je však přes čtyřicet let spojen s disciplínou jinou. „Původní“ ekologickou psychologii je možné chápat jako směr psychologické metodologie zdůrazňující, že jedince nelze poznat zkoumáním v „umělých“ podmínkách, tzn. v psychologických laboratořích, ale vždy v jeho přirozeném prostředí. Badatelé ekologické psychologie se proto vydávají za lidmi do „terénu“, a jedince vždy poznávají v kontextu jeho situace (podrobněji Krajhanzl 2004, Winter 1996).

¹⁰ Překlad autor, v originále: „*study of human experience and behavior, in its physical, political, and spiritual context, in order to build a sustainable world.*“

¹¹ Překlad (autor): „*Ekologická psychologie: léčba odtržení self od planety*“

jejich metodologická nekoherence je přitom dána spíše historickým vývojem některých disciplín a jistou mírou dějinné nahodilosti, avšak z hlediska zkoumání tohoto předmětu není funkční.

Pro potřeby studia této problematiky v České republice proto považují za užitečné vyslovit se pro formulování a přispět k realizaci takové koncepce jedné psychologické disciplíny, jejímž základem je syntéza poznatků zmíněných disciplín na poli prožívání a chování jedince z hlediska působení na přírodu a cílem zkoumáním a intervencemi přispět k úsilí o environmentální udržitelnost.

Psychologie ve službách Země¹²

„Budeme potřebovat silnou psychologii, která nám pomůže rozhodujícím způsobem změnit naše chování, myšlenky, pocity a hodnoty.“

Deborah Winter (1996, str. 271)

Koncepci uvažované psychologické disciplíny lze stručně načrtnout v těchto bodech:

1. Cílem je prostřednictvím poznávání prožívání a chování jedince z hlediska jeho působení na přírodu a prostřednictvím, na získané poznatky navazujících, intervencí přispět k udržitelnosti lidského pobývání na Zemi, při vědomí významu dalších druhů úsilí o záchranu Země (zaměřených na společnost, techniku a přírodu).

2. Předmětem studia je prožívání a chování jedince z hlediska působení na přírodu, které je zkoumáno na úrovni tří systémů:

- a) osobní vztah jedince k přírodě (jako součást osobnosti, soubor psychických jevů, dějů, stavů a vlastností vztahujících se k mimolidskému světu),
- b) osobnost jedince z hlediska chování k přírodě,
- c) situační podmíněnost jedincova chování k přírodě.

3. Metodicky čerpá zejména z psychologické metodologie, přičemž základní principy současné vědy jsou jí vodítkem pro přijetí i kritickou reflexi všech v úvahu připadajících metod. Základem jejího poznání je syntéza tematicky relevantních a verifikovaných poznatků environmentální psychologie, ekopsychologie, sozopsychologie a ekologické psychologie (v pojetí D. Winter). Prožívání a chování jedince je zkoumáno se zřetelem k jeho environmentálnímu, sociálnímu, kulturnímu ad. kontextům a jejich vliv na jedince je studován v mezioborové spolupráci. Jakkoliv je smyslem existence této psychologické disciplíny úsilí o ochranu přírody, její deskriptivní výzkum není důkazním nástrojem ideologie.

Výsledkem takové koncepce je **psychologická disciplína zapojená do mezioborové spolupráce, vědecky zkoumající v kontextu vnějších vlivů to jedincovo prožívání a chování, které působí na přírodu¹³.**

¹² Slovní spojení „psychologie ve službách Země“ („psychology in the service of the Earth“) přede mnou použil přinejmenším John Seed (in Scull, 1999).

¹³ Přírodou v této souvislosti rozumíme jevy, ve kterých se jedinci vynořuje jev mimolidského světa, tedy světa vyjma lidí, lidmi nestvořeného a neovlivněného, a světa mimo nemateriálních bytostí svou existencí se světem přírody nespojených (Krajhanzl, 2006).

Ne všechno psychologické zkoumání ve službách Země spadá do vymezení této disciplíny. Psychologie může mimo její rámec přispívat k ochraně přírody např. v těchto oblastech:

Inženýrská psychologie může pomoci předcházet těm ekologickým katastrofám, ke kterým dochází v důsledku havárií technických zařízení selháním lidského faktoru.

Environmentální psychologie pomáhá porozumět tomu, jak člověk vnímá své prostředí a jakým způsobem je svým prostředím ovlivňován, a její poznatky tak mohou být použity v urbanismu, rekreologii i obecně při úsilí o ochranu Země zaměřeném na přírodu.

Psychologie reklamy může přispět k efektivitě ekologických osvětových kampaní zaměřených na veřejnost.

Sociální psychologie může přispět k úsilí o ochranu Země zaměřenému na společnost svými poznatky o vlivech sociálních dějů a jevů na jedince, které by měly být brány v potaz při prognózách efektivity, udržitelnosti a důsledků ekologicky motivovaných sociálních reforem.

Sociálně-psychologický výcvik je souborem metod tréninku sociálních dovedností, jež jsou mimo jiné použitelné i při prosazování ekologických záměrů.

Bálintovské skupiny je možné použít jako prevenci vyhoření a druh supervize u dlouholetých ochránců přírody.

Na tomto místě se před námi z praktických důvodů vynořuje neopomenutelná otázka, jak takovou disciplínu ve službách Země pojmenovat. Má-li být název disciplíny srozumitelný, tedy komunikaci spíše usnadňující než znemožňující, je nezbytné, aby z větší části vyhovoval těmto podmínkám:

- a) Odkazovat k psychologii.
- b) Naznačovat tematické zaměření psychologické disciplíny směrem k přírodě či ochraně přírody.
- c) Nebýt názvem již zavedené disciplíny.

Splnění těchto kritérií významně stěžuje skutečnost, že v této chvíli již byly všechny kombinace termínů „psychologie“ a „environmentální“ či „ekologická“ použity (environmentální psychologie, ekologická psychologie, ekopsychologie) - a jsou proto spojeny s více či méně známými disciplínami. Za této situace je tak promyšlení názvu uvažované disciplíny také vyjasňováním si vztahu k disciplínám stávajícím, spojené s úvahami, nakolik je možné uvedenou koncepci psychologické disciplíny k některé z existujících disciplín přiřadit.

Termín **environmentální psychologie**, stejně jako jeho český ekvivalent **psychologie životního prostředí**, reprezentuje psychologickou disciplínu etablovanou i v akademické psychologii. Oba termíny jsou tedy pro účel označení nové disciplíny nepoužitelné. Nefunkčním by bylo také začlenění navržené koncepce do environmentální psychologie: ta zahrnuje široký okruh velmi různorodých témat s těžištěm ve zkoumání vlivu (fyzického) prostředí na jedince, z nichž většina nemá k environmentální udržitelnosti žádnou relevanci. Navrženou disciplínu by bylo možné z hlediska environmentální psychologie považovat za její subdisciplínu, avšak účelné je vnímat ji jako disciplínu značně autonomní a neomezující se na konceptualizaci problematiky z pozic environmentální psychologie.

Úzce spřízněná se zde nastíněnou koncepcí psychologické disciplíny je koncepce **ekologické psychologie** D. Winter. Obě disciplíny se v podstatě shodují v základních ideových i metodologických východiscích, a z tohoto hlediska není důvodu se k názvu „ekologická psychologie“ nepřihlásit. Potíž je však právě v názvu disciplíny, neboť Winter použila pro svou koncepci název v psychologii již etablovaného metodologického směru. Zatímco dodnes vychází časopis věnovaný ekologické psychologii v pojetí Gibsona a Neissera a na internetu jsou dostupné četné odkazy na jejich práce, odkazy na disciplínu D. Winter jsem kromě zmínek o její knize na internetu¹⁴ nenašel. Název ekologická psychologie proto, při vší spřízněnosti s koncepcí Winter, považuji pro zde načrtnutou disciplínu za nefunkční.

Sozopsychologie je disciplína, která svým vymezením s naší disciplínou velmi rezonuje. Nečitelným se však jeví samotný název této disciplíny, na první pohled nikterak (na rozdíl od ekologické psychologie, environmentální psychologie a ekopsychologie) neodkazující k psychologické reflexi témat spojených s přírodou nebo životním prostředím.

Termín **psychologická ekologie** použitý Pavlem Skálou (2006) pro psychologické a filosofické zkoumání obdobného okruhu jevů, které za své přijala zde popsaná disciplína, je možný chápat jako variaci na etablovaný termín *sociální ekologie*. Použití tohoto termínu pro zde popsanou disciplínu¹⁵ však vyvolává naše obavy z reakce přírodovědně orientovaných odborníků. V prostředí citlivém na používání termínu „ekologický“ by disciplína bez jakékoliv návaznosti na haeckelovskou ekologii byla ze strany některých odborníků jen pro svůj název vystavena apriorní kritice. Ze stejného důvodu je pro náš účel diskvalifikován i termín **psychoekologie**, odkazující směru „*chápacího a využívajícího prostředí divoké přírody jako hlavního činitele terapeutických uspořádání*“ (Scull in Skála, 2004).

Ekopsychologie je původní označení pro koncepci Theodora Rozsaka, avšak v současné době reprezentuje rozmanité psychologické a psychologizující výzkumné a intervenční snahy v oblasti vztahu člověka k přírodě. Rozvíjena a rozpracovávána je tato oblast také v osobitých pojetích, např. v koncepci radikální ekopsychologie Andyho Fishera a Davida Abrama (2002).

Vzhledem k pluralitě ekopsychologie a relativně malé známosti rozsakovského pojetí této disciplíny v České republice považuji termín ekopsychologie, navzdory všem výhradám k metodologii značné části ekopsychologických prací, za nejvíce funkční pojmenování zde navržené disciplíny.

Ponechme prozatím otevřenou otázku, zda-li pojmenování ekopsychologie nedoplnit nějakým přízviskem, které by vymezovalo zde popsanou koncepci vůči „metodologické divočině“ Theodora Rozsaka a jeho následovníků. Název ekopsychologie tedy považujeme za pracovní.

¹⁴ ... chápeme-li ho jako jistý odraz dění ve vědecké komunitě...

¹⁵ ... což by bylo možné jen za souhlasu autora.

Ekopsychologie a psychologická metodologie¹⁶

„Skutečný svět není jen složitý, nýbrž poctivě hluboký a tajemný.“

Zdeněk Neubauer (1990, str. 33)

Psychologická metodologie nabízí ekopsychologii pestré a nepřehledné množství metod, které dávají prostor pro citlivou a promyšlenou volbu metody umožňující efektivně zkoumat zvolený jev při všem respektu k jeho specifikům. Ekopsychologie tak může pro zkoumání prožívání a chování jedince, situační podmíněnost jeho chování a působení dalších vnějších činitelů používat velké šíře ve výzkumu již ověřených kvantitativních i kvalitativních metod.

Stejně otevřeně, eklekticky a svým způsobem kriticky jako ekopsychologie čerpá z psychologické metodologie, čerpá také z poznatků současné psychologie, z příspěvků jednotlivých psychologických směrů.

Odmítá přitom výhrady některých kritiků psychologie z řad objektivisticko-technokraticky vyhraněných novopozitivistů či ve věcích „duše“ až agnosticky smýšlejících metodologů vědy, zpochybňujících současné psychologické poznání v jeho základech. Zpochybňování psychologie tváří tvář problémům, které každodenně psychologie úspěšně řeší a které by, například v podobě ekopsychologie, řešit měla, považuje za prakticky neopodstatněné a kontraproduktivní. Místo principiální dekonstrukce psychologických věd ekopsychologie sází na přijetí psychologické metodologie a psychologického poznání, avšak nezřídka se, jak již bylo v tomto textu vícekrát naznačeno, jejich možné kritické reflexe. Ta zákonitě přichází ve chvílích, kdy se zkoumaná oblast jevů přístupných naší zkušenosti vyjevuje způsobem, který popírá (jakkoliv tradiční, etablované nebo autoritativní) současné psychologické teorie. Takový rozpor je možné řešit konfrontací obou tvrzení, jejichž platnost prověří další zkoumání odvozené od výše uvedených principů vědecké metody. Limity a slabá místa psychologické metodologie a psychologického poznání je přitom účelnější poznávat a modifikovat vědeckou sebekorekcí, vznikající během výzkumu, než ideovou kritikou od zeleného stolu.

Ekopsychologie vstupuje při zkoumání některých témat do mezioborové spolupráce. Je součástí pluralitního úsilí o záchranu Země a zároveň má svou vědeckostí, vymezením, poznatky a metodami předpoklady být koordinátorkou veškerých výzkumných snah zaměřených na osobnost jedince z hlediska jejího působení na přírodu, vztah člověka k přírodě i tzv. odcizení člověka přírodě. Působnost ekopsychologie v mezioborové spolupráci je popsána výše.

Cíle ekopsychologie jsou ovlivněny ideály a idejemi ochrany přírody. Ekopsychologie se svým vstupem na pole úsilí o udržitelnost dostává do kontaktu s nejrůznějšími ideovými proudy či ideologiemi¹⁷. Vymezení úlohy těchto idejí v činnosti ekopsychologie je proto zásadní podmínkou pro legitimitu její vědecké existence.

¹⁶ Tato část je jen úryvkem původního textu věnujícího se metodologickým otázkám ekopsychologie. Stať zevrubně popisující předmět zkoumání ekopsychologie byl pro omezený rozsah textu zcela vypuštěn. Obě pasáže rád zájemci zašlu e-mailem, můj kontakt je v úvodu.

¹⁷ Václav Klaus, tehdy předseda české vlády, si v každoroční soutěži o anti-ekologický výrok *Zelená perla* pořádaný *Děti Země* vysloužil ocenění za svůj výrok: „*Ekologie není věda. S vědou nemá nic společného. Je to ideologie,*“ (Aula UP v Olomouci, 24.4.1995).

Obecně lze konstatovat, že kontakt vědy s ideologií není nikterak mimořádný, naopak je poměrně běžný. Řada výzkumů zkoumajících deskriptivně např. vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj dítěte je motivována cílem optimalizovat rodinné prostředí dětí, v pozadí zkoumání ekonomického prostředí z hlediska jedince se lze mnohdy setkat s identifikací výzkumníka se stávajícím tržním (kapitalistickým) systémem.

Alfou a omegou úspěšného sžívání vědy s ideologií je nadřazenost úsilí o pravdivost výzkumu nad jakýmkoliv úsilím dalším¹⁸. Je důležité reflektovat společenské cíle, které výzkumníka vedou k realizaci jistého ekopsychologického výzkumu. Nikdy by však věda neměla být důkazním nástrojem ideologie, na způsob: „*Víme, že to tak je, a je to jen třeba vědecky dokázat.*“ „*Ideologické přání*“ nesmí být „*otcem vědecké smyšlenky*“¹⁹, tedy záměrně dokazováno nesmí být to, co je z ideologických (jakkoliv humanistických, bohulibých, prozřetelných) důvodů záhodno dokazovat. Věřím v aktivistickou vědu, reflektující problémy své doby a snažící se poznáním přispět k jejich řešení. Věda však musí být pokusem o přibližování pravdě, ne hledáním důkazů. V opačném případě by zůstala aktivistickou, ale přestala by být vědou.

Závěrem

„Je dobré chránit a milovat život, zlé je život ničit a zraňovat.“

Erazim Kohák podle Alberta Schweitzera (1998, str. 86)

Pokusil jsem se v tomto textu načrtnout koncepci psychologie ve službách Země. Psychologie má významný potenciál pro účast v úsilí o ochranu přírody. V rámci našeho kulturního okruhu představuje nejrozsáhlejší ověřené poznání o prožívání a chování člověka, tedy poznání, které je zcela klíčové a zásadní pro úsilí o udržitelnost zaměřené na jedince. Psychologické zkoumání a intervence na tomto poli by pak mělo provázet vědomí, že úsilí o udržitelnost našeho pobývání na Zemi je rozmanité, a psychologie je jeho součástí.

Zkoumání prožívání a chování, které působí na přírodu, lze psychologicky tematizovat do tří okruhů: vztah k přírodě, osobnost jedince z hlediska chování k přírodě a situační podmíněnost jedincova chování. Každý z těchto okruhů představuje osobité výzkumné pole se svými původními poznatky a příslušnými vědeckými metodami. Využívá přitom všech možností ověřování vědeckého poznání, neomezuje se jen na objektivisticko-technokratický přístup.

Syntéza důkladného zkoumání těchto tří oblastí vytváří celostní obraz jedince ve vztahu k přírodě a nabízí komplexní poznatkový aparát jako podklad pro praktické úsilí zasazující se o udržitelnost.

Jako taková může být ekopsychologie příspěvkem k psychologickému poznání člověka, stejně jako k úsilí o ochranu Země.

¹⁸ Vyjma etických zásad vědecké činnosti.

¹⁹ cit. Sádlo, 2005, str. 24.

Literatura

- BACH, Richard. *Richard Bach, Iluze (výťah myšlenek)* [online]. [2005] [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.govannon.cz/KAS/Michael/Richard%20Bach.doc>>.
- BELL, Paul A., et al. *Environmental Psychology*. 5th edition. Australia, Canada, Mexico, Singapore, Spain, United Kingdom, United States: Thomson, Wadsworth, 2001.
- CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější: Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha: Dokořán, 2002.
- Ekostopa: Co je to ekologická stopa?* [online]. Zelený kruh, [2004] [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://hraozemi.cz/ekostopa/co-je-ekostopa.shtml>>.
- FISHER, Andy, ABRAM, David. *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life*. [s.l.] : State University of New York Press, 2002.
- HERMOVÁ, Hana. New York Times: Vyčerpaná půda zhoršuje v Africe hladomory: Podle článku Celie W. Duggerové v deníku New York Times ze dne 31. 3. 2006. *Ekolist* [online]. 2006-04-15 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=1720127>>.
- HERMOVÁ, Hana. Guardian: Země čelí katastrofickému úbytku druhů. *Ekolist* [online]. 2006-07-25 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=1912741>>.
- KOHÁK, Erazim. *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1998.
- NEUBAUER, Zdeněk. *Do světa na zkušenou čili O cestách tam a zase zpátky: Malá rukověť k trilogii J.R.R. Tolkiena Hobit - Pán prstenů - Silmarillion*. Praha: Doporučená četba, 1990.
- RYNDA, Ivan. *Josef Vavroušek - poselství stále naléhavější* [online]. 2002 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.stuz.cz/Zpravodaje/Zpravodaj002/rynda.htm>>.
- SCULL, John. *Ecopsychology: Where does it fit in psychology?* [online]. c1999, last updated December 7, 2005 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://members.shaw.ca/jscull/ecointro.htm>>.
- SEED, John, et al. *Myslet jako hora: Shromáždění všech bytostí*. Překlad Jiří Holuša. 1988. Prešov: Nadácia Zelená Nádej - Abies Publishers, 1993.
- SKÁLA, Pavel. *Pojetí (duševního) zdraví v tradici moderní psychologie v konfrontaci s fenoménem ekologické krize a teorií rozsakovské ekopsychologie*. 2004. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, obor Obecná antropologie - integrální studium člověka. Diplomová práce.
- SKÁLA, Pavel. *Psychologická ekologie*. únor 2006. [Osobní sdělení]
- Swissinfo: Kvůli oteplování asi úplně roztají alpské ledovce. *Ekolist* [online]. 2006-07-18 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=1911934>>.
- VAVROUŠEK, Josef. Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. In *Lidské hodnoty a společnost v pohybu*. Praha: Kruh nezávislé inteligence a STUŽ, 1994.
- Trvale udržitelný rozvoj*. In Wikipedie [online]. 2005, 10.8.2006 [cit. 2006-08-03]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Trvale_udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj>.
- WINTER, Deborah Du Nann. *Ecological Psychology : Healing the Split Between Planet and Self*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1996.